

Petőfi Sándor és a magyar irodalmi múlt
(„Széphalmon” c. versének értelmezése)¹

FRIED ISTVÁN

1847. július 11-én jutott el PETŐFI Sándor Széphalomra, „e festői szépségű táj”-ra. KAZINCZY Gábornál járt, Sátoraljaújhelyen, onnan indultak el, és fél óra alatt értek a „szent hely”-re. Július 11-éről való ez a vers is (leg-alábbis fogantatása), az utazási élmény szülötte, az utazási élményt prózai sorokba rögzítő úti levélnek a párja, kiegészítője. A költemény mondani-valójára és formájára nézve egyaránt érdekes, fontos mű. Zaklatott, nyugtalan és nyugtalanító kérdései, a monológyszerű előadásmód (mellyel a fojtott drámaiságra célunk) önmagukban is fölkeltenék az érdeklődést, de a vers — amely ugyan nincs előzmény nélkül a kortárs irodalomban — arra készlet, hogy futó pillantást vessünk PETŐFINEK „magyar irodalom-történeti” szemléletére: hiszen hirtelenében GVDÁNYI, CSOKONAI, KAZINCZY és KÖLCSEY neve merül föl, nekik szentelt költeményt. A költő polémiái ugyan nem az irodalmi múltat érintik; alkalma sem igen volt arra, mint ARANY Jánosnak, hogy múltunk irodalmi nagyjairól, a jeles elődökről értekezést vagy irodalomtörténeti áttekintést írjon.

A kérdésfeltevés azonban jogosnak tetszik. Vajon ismerte-e egyáltalában PETŐFI az irodalmi múltat? Az előzetes válasz így hangozhat: Olyan mélységben, olyan elmélyültséggel, mint ARANY János — nem! De egy-két nyilatkozata arra vall, hogy a helyére tudta tenni az irodalmi jelenségeket, tisztában volt a múlt értékeivel. GVDÁNYI sok kellemes órát szerzett neki (ARANY Jánosnak is!), de egy kicsit úgy tekintett rá, mint Hiripire, *A hóhér kötele* mulatságos figurájára, aki — MARTINKÓ András² egyetértéssel idézve — „egy provinciális hedonisztikus zsánerbölcsélet képviselője”, s aki „világnézetének alátámasztását egy patriarchálisan bölcsnek vélt társadalom költőjében — GVDÁNYIban találta meg”. Hogy PETŐFI a kordivattal szemben GVDÁNYIT olvasta, sőt, szerette, abban nem — a fi-

1. Ez a tanulmány kiegészíti eddig megjelent PETŐFI dolgozatainkat. Vö.: *Egy Petőfi-vers világa (A régi jó Gvdányi)*. = *Szocialista Nevelés* (Pozsony) 1972. 116–120., *Egy Petőfi-vers világa (Nagykárolyban)*. = *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1973. 49–53., *Janko Král’ és Petőfi Sándor*. = *Irodalmi Szemle* (Pozsony) 1973. 261–264., FRIED István—SZAPPANOS Balázs: *Petőfi-versek elemzése*. Bp. 1978. — Dolgozatunk PETŐFI-idézeteit a kritikai kiadásból vettük: *Petőfi Sándor Összes Művei I–VII*. Bp. 1951–1964. Idézeteinket külön nem dokumentáljuk.
2. MARTINKÓ András: *A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Bp. 1965. 287–288.

nomkodókat pukkasztva — a provinciálisához való vonzódását kell látnunk. A provinciális, ponyvaszerű irodalom és olvasói kikacagásáról tanúskodik *Kedves vendégek* című költeménye, amelyet valószínűleg néhány nap vagy hét választ el *A régi jó Gvadányi*-tól. A Szigvárt és a Kártigám emlegetése az irodalom alsóbb rétegeibe süllyedt olvasmányok valamely ismeretét tetelezi föl. A GVADÁNYIHOZ való vonzódás, amelyben szerepe van a költő irodalmi álláspontot tisztázni kívánó szándékainak, mintegy a poléma jegyében, sarkítva alakult ki. Ez a fajta magatartás jellegzetes mozzanata a kelet-közép-európai irodalmak egy korszakának. MICKIEWICZ az önmagát már túlélt varsói klasszicizmus ellen küzdve ugyanígy nyúlt a GVADÁNYIHOZ hasonló, patriarchálisan népies, jóízűnek tetsző irodalmi jelenségekhez, fölhasználva belőle azt, ami valóban továbbvihető. GVADÁNYI-nak népies-ponyvaizú elbeszélő költeményét PETŐFI úgy olvasta, hogy annak hatásában VÖRÖSMARTY Mihály sikerült, de viszonylag csekély visszhangot kiváltó „zrínyies” kísérlete, a *Tündérvölgy* is belejátszhatott, mint amely a *János vitéz* legközelebbi előzményei közé tartozik.

„Tudvalevő, hogy Csokonait igen szerette” — állapította meg HORVÁTH János³. A *Csokonai* c. vers, a III. úti levél egy megjegyzése (ez azonban inkább tárgyilagos megállapítás) és egy 1845-ből származó levél (Kérem legyen szíves egy pillanatra Csokonai munkáinak azon köteteit felküldeni, melyekben lyrai munkái vannak): a „konkrét” adatok; a PETŐFI-kutatás azonban joggal mutatott rá CSOKONAI-nak sokban PETŐFIT előkészítő szerepére: és arra, hogy az irodalmi népiesség diadalra juttatásában mennyi közös vonás lelhető föl CSOKONAI és PETŐFI között. Hogy a heroikus-komikus eposz műfajában CSOKONAI és PETŐFI között egyenes vonal húzható (a hatás feltételezése nélkül, de az olvasmányélmény feltételezésével), arra JULOW Viktor is utalt.⁴

3. HORVÁTH János: *Petőfi Sándor*. Bp. 1926. 13.

4. JULOW Viktor: *A helység kalapácsa és XVIII. századi előzményei*. = *Studia Litteraria XIII* (1975). Szerk.: BARTA János—JULOW Viktor. Debrecen 1975. 37—52. — Bizonytalan hitelességű emlékezések foglalkoznak PETŐFI CSOKONAI-ról alkotott véleményével. ZILAHY Károly szerint Selmecen szerette meg PETŐFI CSOKONAIT és GVADÁNYIT. S dokumentálatlanul azt állítja, hogy „résztint nyelvezetén, résztint költészetének zamatán, eszmemenetének szabad röptén s eredetiségén mindkettőnek befolyása érezhető”. Idézi: HATVANY Lajos: *Így élt Petőfi*. Bp. 1955. I. 357. Ezt a gondolatot mások is hangoztatják, pl. UDVARDI CSERNA István, kinek állításait egyébként BARÓTI Lajos joggal vonta kétségbe, de a CSOKONAI-ra vonatkozót éppen nem. (HATVANY: i. m. 444—445.) SOMOGYI József egy PETŐFI-vers geneziséét föloldozva, már konkrét adattal szolgál: PETŐFI egy bordalához CSOKONAI-mottót írt. (HATVANY: i. m. II. 244—245.) Egy más emlékezés szerint PETŐFI hevesen jelentette ki egy alkalommal, hogy nem akar CSOKONAIHOZ hasonlítani, minthogy „Ő pénzért bárkihez írt verset, én pedig soha be nem szennyezem azzal tollamat”. (HATVANY: i. m. V. 1957. 430) Az emlékezések — ismételjük — kétes hitelűek, és az „irodalomtörténeti” megállapítások jórészt feltételezésen alapulnak. PETŐFI valóban *feltehetőleg* jól ismerte CSOKONAI költészetéből azt, ami addig kötetben megjelent; esetleg a debreceni kollégiumi hagyománnyal is megismerkedhetett, forgathatótt kéziratok vagy másolatban terjedő CSOKONAI-műveket. Talán JÓKAI is fölhívhatta figyelmét a család birtokában levő CSOKONAI-művekre. Mindez lehetséges, és a feltételezések között jónéhány valószínű. De amíg kétséget kizáró bizonyíték nem merül föl, addig csak óvatosan szabad kezelnünk ezt a kérdést.

Ellentmondásosabb költőnknek a KISFALUDYakhoz való viszonya. HORVÁTH János és nyomában FENYŐ István hangsúlyozta a *Himfy szerelmei* hatását PETŐFIÉ. ⁵ Egyesek pedig — kétes hitelességű visszaemlékezésekben ⁶ — KISFALUDY Károly példájának tulajdonítják, hogy PETŐFI hirtelen elhatározással beállt katonának. A magunk részéről azokhoz csatlakozunk, akik nem hisznek ebben az irodalmi „hatás”-ban, az életrajz sokkal inkább indokoltabb eseményekkel szolgál a katonáskodás magyarázatául. S bár a zsengekben a szorgos filológiai kutatás esetleg fölfedezheti KISFALUDY Károly ujjnyomát (de rajta kívül, és nagyobb valószínűséggel KÖLCSEY-, BAJZAVAGY esetleg VÖRÖSMARTY-nyomokat lehetne keresni a még kiforratlan PETŐFI verseiben), a VIII. úti levél fejezi ki inkább PETŐFI véleményét. Bár avval a megszorítással kell élnünk, hogy 1847-ben már egészen más PETŐFI véleménye, ízlése, mint volt akár a 30-as esztendőök végén, akár a 40-es évek elején. PETŐFI az úti levélben fölháborodva céloz TOLDY Ferencre, aki túlértékeli KISFALUDY Károlyt, és „csupa baráti pietásból az egekre” emeli. „Neki megvan a maga érdeme, ő élvezhető olvasmányokat nyújtott kortársainak (PETŐFI aláhúzása, mely mintegy ítéletét is kifejezi), és kortársai méltányolták, olvasták őt” — jelöli ki KISFALUDY Károly helyét a korszak irodalmában. „Ő másod-rendű tehetség volt, ki nem adott irányt az irodalom egy ágában sem.” PETŐFIÉKÉK úgy van igazsága, hogy eltekintünk a vélemény konkrét vonatkozásaitól. Ha a KISFALUDY-utánczók és túlértékelők ellen vívott harcában a maga költői irányát védelmezi, akkor jogos a bírálata (persze, nem elsősorban KISFALUDYRA, mint inkább a mögötte megbúvókra értve). A polémia szándéka a helyes gondolatot az elfogultság mezébe öltözteti. A továbbiakban KISFALUDY drámáit „szenvetkedetlen nyavalyos német érzélgés”-ben marasztalja el. Ítéletéhez hozzájárulhatott nézetazonossága EGRESSY Gábor játékfelfogásával, amely a „síró-énekítő” iskola ellenében és az ösztönösséggel szemben a tudatosabb, kiműveltebb, pallérozottabb és általában realitásra törekvő stílussal körvonalazható. KISFALUDY líráját „érzelem és gondolat nélkül üres dagály”-ként aposztrofálta. Csakhogy a kéziratban ezeket a fejtegetéseket még egy-két elismerő sor előzte meg: az *Óhajlás* című KISFALUDY-verset emlegetve, idézte annak kezdősorát: „Volna szárnyam! elröpülnék”... (PETŐFINÉL: Volna szárnyam, elröpülnék; s a pontatlan idézés arra utal, hogy fejből és nem kötetből idézett!); „Oh ezt szívemből szakasztotta Kisfaludy Károly, szívemből szakasztotta”. E sorok azonban a nyomtatott szövegből hiányoznak. A legtöbb elismerést PETŐFI KISFALUDY elbeszéléseinek adja, de ma már — írja — „e nemben is sokkal erősebbeket bírnak”. Ha KISFALUDY, a drámáiról nem versenyezhet is KATONA József tragikus erejével, drámai nyelvével, a lírikus pedig jócskán elmarad VÖRÖSMARTY zsenije mögött, a szerkesztő, a szervező, az almanach-kiadó több méltányolást érdemelt volna, a népdalok hangját és témáit próbáló költő pedig éppen PETŐFI előtt törte az utat. De PETŐFI nem objektív érvényű ítéletet akart hozni, hanem költészetének helyzetét akarta erősíteni, főleg TOLDY Ferencsel szemben, aki ekkor már jórészt érzéketlennek bizonyult az újabb irodalmi mozgalmak iránt. Hiszen PETŐFI

5. FENYŐ István: *Kisfaludy Sándor*. Bp. 1961. 137., 189., 208., 383.

6. HATVANY: i. m. I. 354.

éppen ennek az elmélkedésnek a csúcán vallott arról, hogy „Nagy kedvem volna néhány emberről lerántani az auctoritás bitorlott díszpalástját, s oda akasztani azok nyakába, kik azt megérdemlik, s kik most kopott hétköznapi ruhában járkálnak szinte észrevétlenül”. Csak részben „irodalomtörténeti” ez az ítélet, nagyobb részében a kortársi irodalmi helyzetre vonatkozatható. A díszpalást—kopott ruha ellentéte variációja a kunyhó—palota, a szegény—gazdag, az egyszerű—előkelő ellentétpároknak, melyek PETŐFI életművének alapmotívumai. De a szegénysorsú CSOKONAI, a szerinte érdemtelenül mellőzött GVDÁNYI, a keveset emlegetett KÖLCSEY és az elfeledett KAZINCZY talán ugyanebben a körben értékelhető. Tény, hogy KISFALUDY Károlyt nem számította ebbe a körbe, míg KISFALUDY Sándort költőként jobban szerette, jóllehet öccsénél lényegesen konzervatívabb elveket vallott. FENYŐ István megkockáztatja a föltevést, persze, rendkívül óvatosan, hogy a *Pesti Divatlap* (1844. II. 19. szám) KISFALUDY Sándor — nekrológiájának PETŐFI lenne a szerzője.⁷ Nem valószínű; nem támogatja a feltevést az a külső jel sem, hogy a költőknek állított és állítandó szobor gondolata sokat foglalkoztatta; ám KISFALUDY Károly „nagyszerű” szobrának említése már 1844-ben, a *János vitéz* esztendejében sem vall PETŐFI tollára.

CSOKONAI, GVDÁNYI és némileg KISFALUDY Sándor — velük szemben KISFALUDY Károly. E névsort kiegészíthetjük KÖLCSEYvel és KAZINCZYval, kiket PETŐFI — erősen kérdéses, mennyire *költőként* — becsült. CSOKONAI és KÖLCSEY, GVDÁNYI és KAZINCZY PETŐFI szemében nem ellentétpárok, hanem egyként, de más minőségben becsült elődök. CSOKONAIban és GVDÁNYIban ugyanis inkább a költőt, KÖLCSEYben és KAZINCZYban inkább az embert, az elveihez hű hazafit tisztelte. S ezen belül is, GVDÁNYIhoz jóindulatú leereszkedéssel közeledett, CSOKONAI egy anekdotikus vers hőse, aki azonban stiláris-alkotói vívmányaival költőnk előtt járt. MARTINKÓ András találó megfigyelése szerint KÖLCSEYben és KAZINCZYban „A hazáért munkálkodó, a haladásért küzdő áldozatos-harcos elődöket látta, s ez — ekkor — már szorosabb kapocs, mint az ízlésbeli, formai, stiláris rokonság”.⁸ KAZINCZY és KÖLCSEY a nemzet előtt járó lángoszlop, kiket csak meghatott hangon tud emlegetni. KÖLCSEY — számára — „a legnemesebb szívek egyike”, KAZINCZY „szent öreg”. Bennük látja harcának igazolását. Más kérdés, hogy KAZINCZY „fentebb stíl”-je, KÖLCSEY költészete csak bizonyos vonatkozásban előlegezése bizonyos PETŐFI-verseknek.

PETŐFI jól és élesen ítélkezett irodalmi kérdésekben. Gondoljunk arra, hogy milyen tévedhetetlen biztonsággal jellemezte KAZINCZY Gábort, akit személy szerint szeretett vagy KUTHY Lajost, akit személy szerint utált (XII. úti levél). Pontosan tudta, hogy ki *nem* költő, fölénytel utasította ki a költészet területéről SUJÁNSZKY Antal, CSÁSZÁR Ferenc vagy HIADOR (JÁMBOR Pál) vértelen líráját. TOMPA Mihály sértve írta róla: „Sándor, Vörösmartyn és Petőfin kívül e honban költőt nem ismer és nem tart —, de csak firkálókat”.⁹ PETŐFI VÖRÖSMARTYNak és saját költészetének magaslatáról ítélte meg kora irodalmát, és a lényegyet tekintve, igazat kell neki

7. FENYŐ István: i. m. 410.

8. MARTINKÓ András: i. m. 287.

9. Tompa Mihály *Levelezése*. I. Bp. 1964. 46.

adnunk. Hevesen ítélkezett, nem mérlegelt, hajlamos volt a kiélezett megfogalmazásokra, de a lényeges kérdésekről mai szemmel nézve is helyesen szólt. Ahogy helyesen és egyértelműen méltatta ARANY János zsenijét, azt emelve ki költészetéből, ami valóban újszerű, értékes; és kora prózairodalmából JÓKAIBAN látva meg az igazi tehetséget.

Mit sem von le PETŐFI egyéni és fölfedezően újszerű, polémikus fölismeréseiből, hogy bizonyos kérdésekhez nem ő nyúlt először.¹⁰ Amit ő kimondott, az már abban is újszerű, ahogy kimondta. Így nem PETŐFI az első költő, akit Széphalom versre vagy úti levélre ihletett. VACHOTT Sándor 1841. november 6-án járt ott (vagy írt élményéről; a vers még november 28-án megjelent az Athenaeumban). Ő is „szent öreg”-nek nevezte KAZINCZY Ferencet.

„Mert ám szegényül néze rád a sors,
S ha könnyeid nem sózták volna meg,
Gyakorta ettél sótlan kenyeret.”

KAZINCZY éhezhetett, de családja nyomorúsága miatt nagyon fájt a szíve. Most kő ékeskedik hantján. S bár mindenki adósa a költőnek, mégis feleségének kellett felállítania a szobrot!

„Lehetek s voltak hű apostolok,
De ő a nyelvnek megváltója volt!”

Néhány vonatkozásban (felesége állíttatta a szobrot, a nyelv megváltója volt! stb.) PETŐFI versét készíti elő ez a költemény; különösen érdekes a „megváltó”-gondolat és KAZINCZY személyének, és általában a „megváltó”-nak és a költőnek az azonosítása.

ERDÉLYI János szép rajzának (*Látogatás Kazinczy sírjánál. = Regélő Pesti Divatlap* 1842. I, 9. sz., jan. 29.) gondolatai is ebbe az irányba visznek. „Özvegye szobrot emelt a fák között sírja fölé, annyi hűséggel és áldozattal, mintha egyedül érte élt volna, és nem a hazáért is. A haza mindeddig nem emelt”. A továbbiakban ERDÉLYI kiemeli KAZINCZY Ferenc áldozatának nagyságát: „Mennyi kebszentség kellett ahhoz, hogy kigúnyolt eszméért, minő a nyelv művelése volt akkoron, ő a haza jeleseinek s nagyjainak személyes ismerője és barátja, éjjelét-nappalát, fényes születés mellett az élet örömeit feláldozza szintén a szolgál szegénységig.” S a következtetés a paradoxonként megfogalmazott summázat: „Kazinczy megépíté a magyar nyelv csoda alkotmányát, s a ház feje fölött építetlen maradt.”

PETŐFI-nak nem kellett feltétlenül ismernie ezeket a sorokat (bár könnyen elképzelhető, hogy olvasta ezeket); KÖLCSEY Ferenc emlékbeszéde határozta meg a KAZINCZY-képet, ő szólt a „borzasztólag szép” pályáról, ez élt a köztudatban. Ehhez járult a 30-as évektől terjedő „megváltó”-gon-

10. E kérdésre vonatkozólag HORVÁTH Jánosnak a 3. számú jegyzetben idézett PETŐFI-könyvében gazdag anyagra lelhetünk. A *Széphalmon* c. versről: 573. *Kazinczy sírján* címmel TÁRKÁNYI Béla is írt verset. = *Közlemények az Élet és Tudomány köréből* 1841. I. 48. sz.

dolat, mint költői és hazafiúi magatartás. PETŐFI országjárása során jutott el Széphalomra, és az a kép fogadta, ami ERDÉLYIT. ERDÉLYI az íróról szólt, PETŐFI a hazafiról. Őt a nemzeti hálátlanság gondolata foglalkoztatta; azt találta itt, amiről már korábban is oly keserű sorokat vetett a papírra. Csak néhány részletet idézünk az 1846—47-es esztendőök versterméséből, hogy lássuk, KAZINCZY sírjánál támadt érzései állandóan visszatérő—zaklató gondolatai:

Oh e hazában olyan sok jeles
Sírján ingatja vándor fuvalom
A feledésnek túskebokrait.

(*Vajda Péter halálára*)

Fakereszt illet, megváltók, titeket!

(*Fakereszt*)

Talán az élet, munkáinkért
Nem fog fizetni semmivel...

(*A XIX. század költői*)

És a hősök, kik itt a hazáért vívtak,
Hazátlan bujdosók, földönfutók lettek.

(*A majtényi síkon*)

Az úti levél részlete és a vers egyazon ihlet szülötte. Az úti levélben szinte lírai hévvel árad a szó, az érzelmek alig férnek prózai keretükbe; mintha versebe kíváncznának. A leírás tárgyilagos bejelentéssel kezdődik: „Újhelytől fél órányira éjszak felé esik Széphalom, Kazinczy Ferenc egykori lakása”. A folytatás is megmarad a szemlélődésnek ezen a fokán, a rövid mondat aligha sejteti a megfékezett indulatot: „Nevét megérdemli, mert festői szépségű táj”. A továbbiakban azonban már nem fegyelmezi magát a költő; kitör, hasonlatai meglepőek, érzékletesek. Kapcsolatba hozható ez a magyar és általában a kelet-közép-európai, főleg a lengyel romantika orientalizmusával. PETŐFINél sem ez az első eset, hogy ilyen hasonlattal él. A III. számú úti levélben is találunk erre példát („milyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban”). „Kötelessége volna minden emelkedettebb lelkű magyarnak életében egyszer oda zarándokolnia, mint a mohamedánnak Mekkába.” A következő gondolattól kezdve mintha tagadná az előző mondatokat, az ellentét éles, az eddigi harmadik személy helyett többes szám 2. személyű alakok alkalmazására kerül sor. A költő megszólít, provokál tetemre hív. „És mégis jobb, ha nem mentek oda, mert nagyon erőslelkűeknek kell lennetek, hogy azon sírhalomnál meg ne esküdjetek, miszerint a hazáért soha, de soha egy lépést is tenni nem fogtok.” A fájdalmasan hangzó mondat hangulatát nem rontja le a jogi nyelvből származó és ekkor már igen sokszor csak tréfás színezetű „miszerint” kötőszó: a kiemelt részlet egészében nemcsak elbírja a más hangulatú kötőszót, hanem a fájdalom apró eltorzulásával szinte kívánja is, némi gúnyt lopva bele a gesztusba. Ezután lép be a költő, hogy felső fokú mellékleveivel érzékeltesse a pusztulás és a feledés képét: azt, amelyet a *Vajda Péter halálára* írott költeményben is fölvezolt. Ott még érzelmes zöngék kísérték a költői fikciót, itt a bizonyosság miatt drámaibb, nyersebb, érdesebb a hangvétel. Ez az a mondat, amelyet verssé tördelve is olvashatunk:

Én voltam ott, (jambikus lüktetésű)
 láttam a pusztulás és feledés (szintén rejtett időmérték)
 legszívzaggatóbb, legelkeserítőbb képét (trochaikus sor)
 és letérdeltem a sirra — — — / — — — / — —
 és már fölemeltem a kezem, — — / — — — / — — / — —
 hogy megesküdjem . . .

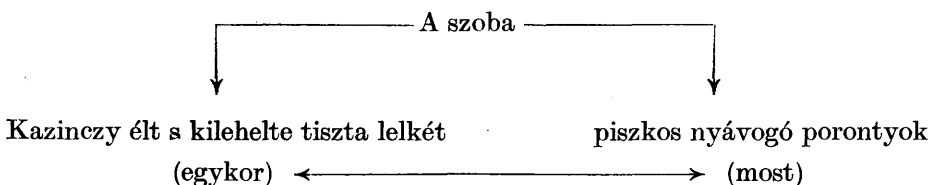
A prózát alig rejtve szövi át az ütemekre, méghozzá jórészt az időmértékes ütemekre tagolódás igénye. Mindez az indulati elemek hangsúlyozásának, a lírai-érzelmi mozzanatok érvényesülésének szolgálatában áll. Itt, az eskü drámai pillanatában szakítja meg mondatát a költő, három ponttal . . . Hogy a bekezdés befejezésül, mintegy vívódásait, tépelődését dokumentálандó, ellentmondásokkal teli betetőzését adja gondolatainak, az „és mégis” halvány lehetőségét megcsillantsa: „ekkor szerencsémre vagy szerencsétlenségemre megfogott jó vagy rossz angyalom, és elvezetett onnan, minekelőtte kimondtam volna az esküt.”

Az *úti levél* és a *Széphalmon*¹¹ c. vers indítékában, végkicsengésében szinte azonos, motívumaiban azonban különböző, csupán a külső tényekben találunk egyezést. A költemény hangja keserűbb, fájdalmasabb, ironikusabb, jobban tapad VACHOTT és ERDÉLYI beszámolóihoz, és nincs feloldása, a fájdalom reménytelensége csendül ki a költeményből. Az *Életképek*ben megjelent közlésből — jellemzően — hiányzik a vers 56–57. sora, a KAZINCZY börtönfogságát idéző mondat, a cenzúra miatt. A kéziratban egyébként kevés a változtatás. Az 1. sorban a *hálátalanság* bővült *nemzet-hálátalanság*-gá, pontosabbá és erőteljesebbé téve az indítást. Feltűnő, hogy a vers oknyomozó jellegű, a miértek, mertek, azértek egymásutánja. Ennek ellenére nem logikai láncokat alkotnak a mondatok, egybefűződésüket indulati-érzelmi kapesok szolgálják, a szándékoltan hamis következtetések az ironia érvényesülését segítik, s némely vonatkozásban *Az örült*-höz hasonló verssé teszik. Ez a vers is a rapszódia jellegzetességeit mutatja, csapongása azonban fegyelmezettebb, verselése visszafojtottabb, visszafogottabb. Jelzői, hasonlatai, szóképei merészek, a verssorok váltakozása a kedély hullámmzását követi. A költemény fölépítését vizsgálva lesz mindez érthetővé.

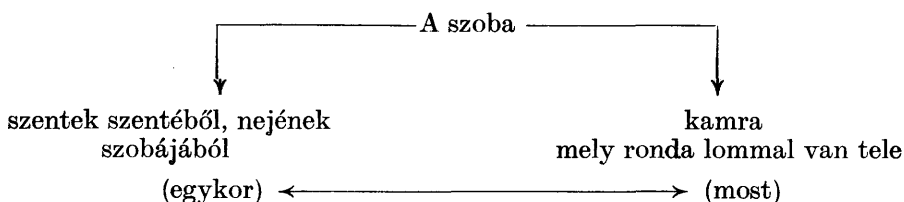
Az indulatos megszólítás, melyet fokoz az összetett szavak expresszivitása, már jelzi, hogy az érzelmek szétfeszítik a szabályos verskeretet (ahogy az *úti levél* indulatai is versszerűen sűrűsödtek össze); iszonyú energia szorult az összetett szavakba: nemzet-hálátalanság, nemzet-szégyen (itt az előtagként használt „nemzet” szó mértéket is kifejez), amely csak „égbe kiáltó” lehet, és amelyre a „Káin-bélyeg” minősítés illik. Az összetett szavak vad hangulata készíti elő a vers tárgyát, a helyszínt megnevező szót, amely a keserűvé torzult „oh” indulatszóval alaphangot ad. A következő kérdések fájdalomosságát a válasz teljesíti ki. A zarándoklás az *úti levél*ből került ide (annak orientalizmusára is utal), a keserűség pohara az evangéliumokat idézi, a műzsák tanyája az antik mitológiai elemekkel átszótt költészetet. Mindez a fennköltség, líraiság a valóság néhány mozzanatával páro-

11. A vers első megjelenése: *Életképek* 1847. 433. A kézirat az OSZK kéziratárában található.

sul, a magas hőfokon izzó lélek a valósággal szembesítve hűl le, a zarándoklás a szent helyre csalódással végződik. Az ellentétek teszik világossá, miről van valójában szó.



Ugyanígy ismétli az ellentétet a „szentek szenté”-ről, TÖRÖK Sophie szobájáról szólva. Az ellentét, ha lehet mondani, itt még szemléletesebb, még beszédesebb:



Tulajdonképpen idáig tart a költemény bevezetése. A megszólítást kérdések követik, amelyekre a helyzetrajz válaszol. Az egykori és a mostani kép ellentéte.

Ezután egy pillanatra megáll a vers. Kétségbeesett felkiáltás jelzi a költő feldúlt lelkiállapotát, és mintha a közönséghez szólna, úgy fakad ki. E kifakadásban talán öntudatlan *Bánk bán*-idézetre bukkanunk:

Ki innen e falak közül!	Ki!
Félek, hogy a ház rám szakad . . .	Ki! A tető mindjárt rám szakad
(PETŐFI)	(KATONA; IV. felvonás)

Csakhoggy PETŐFI — ha a költemény monológyszerűségét hangsúlyoznunk kell is — nem drámát, hanem verset ír. Így a drámai felkiáltást, a színpad-szerű jelenetet nála indokolás követi:

„Mert nagy teher nehezedik rá:
Az isten átka.”

A következtetés hamis: szándékosan az, hiszen nem az „isten átka” az oka a széphalmi múzsa-tanya elhanyagoltságának, a nemzet-szegyeny Káin-bélyege az; az „isten átka” nem KAZINCZYT sújtotta, a költő a lakhelyre érti. Idézett példánk azonban a tanúi, hogy ebben a vonatkozásban a nemzet-hálátalansággal tulajdonképpen rokon értelmű kifejezésekről van szó. A drámai felkiáltást indokolás szakította félbe, amelyet újabb — azóta elkoptatott — felkiáltás követ: „Nagy ég.” S máris a kertben vagyunk. A „pompás” kert képével szemben ez az elvadult kert képe, a rövid kérdésre adott terjedelmes válasz vezet az egykori költő sírjához, hogy ott a látogató

(idezarándokoló) költő felidézze az előd életének példáját, tanulságait. Az egykor pompás kert most elvadult, és e kép *Az örült* rapszodikus gondolatmenetét juttatja az eszünkbe. A kert „szívetszaggatólag” (ez a szó is az úti levélből került a versbe, jelezve, hogy egyazon ihlet szülötte) „mosolyg, mosolyg” (az ismétlés készíti elő a hasonlatot!), „mint a megörült szép leány” (Ophélie?); a gyümölcsfák is elvadultak, buja, magas, sűrű fű nőtte be a kertet. A halmozás fojtóvá teszi a légkört, a merész kép szinte félelmetes hangulatot kölcsönöz a tájnak: a két kézzel dolgozó pusztulás szeleme bizarr megszemélyesítés, akár VÖRÖSMARTY is megfogalmazhatta volna, de ide is éppen illik. Ezt akarja a buján nőtt fű eltakarni. Az Alföldet idéző versek édenével szemben az elvesztett, elburjázott növényzetű, ember nélküli paradicsom képe. Romantika? Az is, de a romantikus ösvadon misztikumuma és varázsa nélkül! Konkrét utalásokkal, ijesztő logikával, szándékoltan hamis okfejtéssel. Szarkazmussal! A dús vegetáció az utat akarja elföldni, amely KAZINCZY sírjához vezet; hogy a halott nyugalmat ki se háborítsa. És ismét az ál-következtetés:

„Mert nyugalomra nagy szüksége van,
Kit hetven évig üldözött az élet.”

Ilyen nyugalomra? A kert szemléletes rajza után a sírhoz jutunk. Keserű gúny tölti el a költőt. A „vad fák és vad füvek” körében különösen hat rá a váratlanul felmagasodó „hófehér szobor”. Fájdalmas kérdésre készíti:

„Miért fehér? miért nem fekete?”

KAZINCZY sötét sorsának zászlaját tűzné a sírra — a fehér hazugság helyett. A metafora, majd a szinte szinesztéziás szókép szuggesztív erővel készíti állásfoglalásra az olvasót. A költő nem elégszik meg a leírással, ítélkezik is. Azt írjuk följebb: provokál, tetemre hív, az olvasót állandó együtt töprengésre, fölháborodásra bírja rá. És mikor már azt hinnők, hogy elfogyott a költői szó; több igazságtalanságra, bűnre nem derülhet fény, akkor vág ismét mellbe az előtte járt költő-elődök által is megfogalmazott ténnyel: az oszlopot nem a haza, hanem a szerencsétlen, nyomorgó özvegy állította:

„De könnyen telt ki tőle,
Mert nem maradt több,
Csupán hét árva gyermeke.”

A paradoxon célba talált. Az ellentétes kötőszó meglepetést sejtet, a következő sorok fedik föl az ellentét látszólagos voltát, valamint az ellentét mögé bújtatott keserűséget. A megszorítást, a szűkebb körbe vonást kifejező módosító szó („csupán”) vádbeszéddel ér föl. A következő kérdések tovább bővítik a kört. A költő a hazához szól, hogy KAZINCZY Ferenc szolgálatait említhesse, ismét a gúnyoros „csak” megszorítással. Ez a megszorítás emeli ki a széphalmi öreg érdemeit, előbb a forradalmárét (akinek börtönt kellett viselnie), majd a hazafiét. A „csak” makacs ismétlődése döbönt rá a „nemzet-hálátalanság”-ra; a pontos, számokkal bizonyított fogalmazás (hét esztendő, fél századig) hiteles képét adja egy küzdelmes

írópályának, a szemléletes hasonlat, amelybe ismét mitológiai reminiszcenciák és irodalmias kifejezések vegyülnek (Tartá vállán, mint Atlasz az eget, A nemzetiségnek ügyét) kijelöli KAZINCZY igazi helyét a nemzettudatban. PETŐFI tehát jól látta KAZINCZY jelentőségét, és a KAZINCZY-életpálya lehetőséget adott számára arra is, hogy a hálátlan nemzetért élők sorsává általánosítsa. Ezért választotta az elődök közül éppen KAZINCZYT, holott stíluseszmenyével, alkotó módszerével aligha érthetett egyet. De PETŐFI számára nem a [neo]klasszicista KAZINCZY a példakép, hanem a börtönt szenvedett hazafi. A KAZINCZYval szemben KISFALUDY Károlyt nagyra tartó TOLDY Ferenc és esztétikája az ellenfél (a megmerevedett romantika és a saját szélsőségesen romantikus eszméit jórészt feladó TOLDY Ferenc) és nem a fentebb stílért küzdő, GOETHÉÉRT rajongó, de a magyar irodalmat számos ponton megtervező KAZINCZY Ferenc. Ő már a régmúlt, amely az időben megnevesedve állja az évtizedek ostromát. Ne érezzük túlzásnak PETŐFI szavait KAZINCZY jelentőségéről! KÖLCSEY Ferenc emlékbeszédére utalunk, az egykori tanítvány, majd a mesterrel szembeforduló költő-esztétikus hasonlóképpen szölt: „Ő vala, ki nemzetének negyven év előtt hirtelen fellobbanó s hirtelen elalvó tüzét olthatatlan hordá keblében még akkor is, mikor lélekfagylaló vészek környékezék.”¹²

PETŐFI keserű méltatására csap felkiáltó mondatával:

„És te, hazám, te így fizetted őt.
Míg élt: fázott és éhezett . . .”

A megfelelő sorokat — VACHOTT és ERDÉLYI mellett — KÖLCSEYTől is idézhetjük: „Kazinczy nyomorúsággal élt és holt (. . .) arca izzadását és szeme vérkönnyeit hagyja jelül kéziratain, s árva gyermekein ínségét.” S a PETŐFI-vers folytatása:

„S most sírja olyan elhagyott,
Mint száműzötté,
Ki idegen földön vesz el.”

A *Szent sír* című verset idézi ez a kép, azét a versét, amely a messze tengerpartra visz el, hol csak a síron termett (és nem ültetett!) vadrózsa-bokor gyászolja „a dicső halottat”. Mi tudjuk, kit: RÁKÓCZI Ferencet. A RÁKÓCZI-sors, a megváltóké, a prófétáké, kiknek az élet munkáikért nem fog fizetni semmivel. Ezért — e rész lezárásául — a gúnyos köszönet, a „hálás haza” jelzős kifejezés az ellenkező értelművé formálódik, korbács-csapásként csattan a mondat. A befejezés ismét *Az örült* torz logikáját juttatja eszünkbe. Csakhogy, ami ott valóban az örült paroxizmusa, itt következménye az előzményeknek; az úti levélben elbeszélte jelenet költői változatát láthatjuk itt. Az életben nem tett esküt arra, hogy ezután elfordul a hűtlen hazától, a valóságban nyitva hagyta a további tettek számára az akarat kapuját. Ezt azért is tehette meg, mivel az irodalomban, a versben következetesen vitte végig a logikai sort a hálátlanság okozta fájdalomtól a méltánytalan elbánás keserűségéig, és onnan a „nem érdemes”, az elfor-

12. A KÖLCSEY-idézeteket a *K. F. Összes Művei*. Bp. 1960. I. kötetéből vettük.

dulás hangoztatásáig. A keserű befejezés egyben a keserűség kiírása önmagából, ahogy *A majtényi síkon* című költeményben is kifejezte ezt a magatartást:

„elmondtam legszörnyűbb
Átkomat, s elsírtam legszentebb könnyemet.” (1847. május 30.)

Ebben a versben fordított a sorrend, előbb a könnyek jönnek, és csak ezután az átokkal fölérő befejezés:

„Ha gyermekem lesz,
Ki arra készül,
Hogy néked éljen:
Ide fogom vezetni
E sírhalomhoz . . . buzdításul.”

Hogy PETŐFI ezzel a szarkasztikus verssel valóban kiírta önmagából a — jogos — elkeseredést, azt *A munkácsi várban* című, a következő napról, azaz július 12-éről keltezett költeménnyel bizonyíthatjuk. Bár ZRÍNYI Ilona sorsa (mint RÁKÓCZI Ferencé) lehetőséget adna hasonló hangulatú vers megalkotására, itt csak a lelket-szellemet pusztító börtönlét riogatja a költőt.

A szerkezet — összefoglalva az idáig mondottakat — tehát így épül föl: megszólítás — kérdések — látszólagos válasz (ellentétekkel) — felkiáltás (magyarázattal) — a kert (a feledés) képe — a sír (a nemzet-hálátalanság bizonyítéka) — kérdés — felkiáltás (magyarázattal) — kérdések (magyarázattal) — felkiáltás (magyarázattal) — a fogadkozás (mely tanulság is).

A sok kérdés, felkiáltás, a gondolatjelekkel és három ponttal megszakított töprengések a rapszodikus előadásmódra utalnak. Kiváltképpen figyelemre méltó a befejezés írásképi megoldása. A rövid tagmondatokat kettős-pont osztja szimmetrikus részekre, de így egyben a csattanó előkészítése is megtörténik. A zárósorba gyűlt össze még egyszer, utoljára minden keserűség. A „buzdításul” fájdalmas todaléka, végkicsengése, szarkasztikus codája a versnek, előtte a három pont kiemelő jelentőségű. Az *Életképek* közlésében még haragos-indulatos felkiáltójel zárta a költeményt, a végleges szöveg tanúsága szerint költőnk nem érezte a kettős nyomatékosítás szükségességét, és a felkiáltás helyett a gúny lett a lényeges. A csalódottságot ez sem fejezi ki kevésbé, mint az érzelmeket kevésbé palástoló zárás. A költő hangja nem halkul el, csak éppen nem lesz élesebb tónusú; a vers nem egyszavas felkiáltással, hanem csöndesebb-meditatívabb (de ugyanolyan gúnyos) megállapítással végződik. Ennek látszólagos tárgyilagossága, szinte közömbössége alig rejti a költőben dúló érzelmeket.

A *Széphalmon* KAZINCZY Ferenc „borzasztólag szép” pályáját méltatja, de ezen túl a „nemzet-hálátalanság” áldozatairól szól. A *Vajda Péter halálára* szerzett verstől kezdve, szüntelen foglalkoztatja költőnket ez a téma, megannyi alkalommal új és új változatban kerül elő, míg az 1848-as választások során tapasztalt saját kudarca nem tetőzi be a zaklató-nyugtalanító gondolatokat, amelyeket *Az Apostol*-ban írt ki magából. KAZINCZYban is a börtönviselt hazafi a lényeges PETŐFI számára, nem az író, kit kevésbé ismerhetett. (A PETŐFI számára is sokat mondó *Fogságom naplója* szigorúan

őrzött titok maradt a kortársak előtt; egyes részei csak 1848-ban váltak ismertté!) Alakja a XVIII. számú úti levélben ismét előkerül: „1800-ban és 1801-ben az itteni foglyok egyike volt Kazinczy Ferenc. Szegény Kazinczy! szegény haza! —” Ez már nem a *Széphalmon* nekikeseredettsége, itt — Munkács zord várbörtönét meglátogatva — a haza nyomorúsága is eszében jár. KAZINCZYNak, a költőnek nemigen lehetett *közvetlen* mondani-
 valója PETŐFI számára. PETŐFI a XVIII. számú úti levélben — igaz, tréfá-
 san — írja, hogy csak ásításra készítette az a néhány „úgy nevezett classica
 becsű magyar” mű, „melyektől isten ójon minden jó lelket”. Hogy PETŐFI
 itt a kortárs irodalom vagy a múlt alkotásaira gondolt, nem tudhatjuk.
 Feltehetőleg KAZINCZYra nem, CSOKONAIRA és KISFALUDY Sándorra sem.
 Egy dologban azonban KAZINCZY PETŐFI előtt járt, kissé néki készítve az
 utat: a jambusi szabadversben.¹³ PETŐFIhez a német példa mellett (HEINÉRE
 gondolunk, kinek *Koronázás* címen fordította le egy rímtelen, változó
 szótagszámú sorokat tartalmazó költeményét) magyar elődök is eljuttatták
 ezt a verset. BATSÁNYI János kufsteini elégiáiban kísérletezett e versnem-
 mel, még bátortalanul, hol elvetve, hol megtartva a rímeket, alkaiosi strófa-
 kat iktatva be a versmenetbe. KAZINCZY a goethei példát visszhangozza,
 azt magyarítja. Ganymed-fordítása a német forrás nyomán adaptált vers-
 formával küszködő költőt mutatja, a meg-megdőccenő időmértéket pró-
 bálja a vers szabadabb lebegtetésével összeegyeztetni.

Felfelé, felfelé — — — / — — — /
 Emelődöm én ~ ~ ~ / ~ ~ ~ /
 Alattam úsznak ~ — / ~ — / ~ /
 A fellegek. ~ / ~ ~ /
 A vágyó, vonzó ~ — / — — / ~ — /
 Szerelemnek ők ~ ~ ~ / ~ ~ ~ /
 Íme lapulnak. — ~ ~ / — ~ ~

Ha KAZINCZY feloldja és ezáltal mesterkéltté teszi is GOETHE szűk-
 szavúan merész-tömény sorait, a lényegét, a formai újítást igyekszik vissza-
 adni. A magyar versbeszéd új lehetőségeit méri föl, a szép jövőjű szabad
 vers megvalósulása előtt törve az utat. Prometheus-átköltése egy lépés
 előre. Mind KOSZTOLÁNYI Dezső játékosabb, mind SZABÓ Lőrinc formailag
 hívebb fordítása az eredetnél szabadabb lebegésű.¹⁴ Ezt mondhatjuk el
 a KAZINCZYéről is, hol a jambizált sorokat meg-megtörik a másfajta (esetleg
 ütemelőzős) időmértékű sorok:

Nem kalyibámat . . . — ~ ~ / — ~ /
 Tűzhelyemet nem . . . — ~ ~ / — ~
 Melynek lobogását . . . — / — ~ ~ / — ~
 Tőlem irigyled . . . — ~ ~ / — ~

13. E kérdésről: GÁLDI László: *Hozzászólás Helmut Holtzhauer Prometheus-elemzésé-
 hez.* = *Filológiai Közöny* VIII. (1962) 133–134. Ugyanó: *Vers és nyelv.* = *Nyel-
 vünk a reformkorban.* Szerk.: PAIS Dezső. Bp. 1955. 585–587. Petőfi közvetten
 ismerte a goethei versformálást. Erre céloz MEZEI Márta: *Petőfi Goethéről.* = *Filo-
 lógiai Közöny* XIX. (1973) 271.

14. Vö.: SAGINYAN, Marietta: *Goethe.* Ford.: RADÓ György. Bp. 1952. 19–24.

Másfajta problémákat vet föl KAZINCZY PINDAROS-átköltése. PINDAROS ódái GOETHE (és általában a német neoklasszicizmus) példaképei a szabadabb lebegésű ódái típusú vers kialakításakor. A göttingai egyetem volt a központja a PINDAROS-kutatásoknak. KAZINCZY részben a klopstocki-goethei áttételen, részben a heynei kommentárokon keresztül (az egykori göttingai növendékek, KAZINCZY barátai révén) jutott PINDAROS-hoz. A fordítás a *Hébe* nevű almanach 1826-os kötetében jelent meg. KÖLCSEY szigorúan bírálta egykori mestere adaptálását: „Pindarus versmértéke alól felszabadította magát s önkénye szerint versforma nélkül következteti egymásra sorait.” *Kritikai Lapok* I. 1831.) KAZINCZY tulajdonképpen szabad lebegésű jambusverset ad, kötetlenül szöve egymásba a sorokat, egy-egy anapaestussal oldva föl a jambusok egyhangúságát:

Arany oszlopok vonúljanak el	~ - / ~ - / ~ - / ~ - /
A pompás csarnok szépen elkerített	~ - / ~ - / ~ - / ~ - / ~ - / - -
Tornáca körül, de kivált	- - / ~ - / ~ - /
Palotánk homlokfala	~ - / - - / ~ - /
Ragyogjon messze, messze ki!	~ - / - - / ~ - / ~ - /

KÖLCSEYnek igaza volt, mikor a műfordítás hűségét vizsgálta, de KAZINCZY nem annyira hű fordításra, mint inkább egy versforma, versnem kikísérletezésére törekedett PINDAROS-átültetésében. Másfajta verset, lényegben mozgalmasabbat adott, mint GOETHE-adaptációiban.

KÖLCSEY viszont elsősorban GOETHÉHEZ (s csak azután magyar megszólaltatójához, KAZINCZYHOZ) fordul, mikor a „péceli fordulat” idején költészetének megújulását keresi. GOETHE kétféle szabadverséről GÁLDI László szól, ő említi a jambusi jellegűt s az adoniszi sorokat is tartalmazót.¹⁵ KÖLCSEYnek *Küzdés* című verse a Prometheus-ódát juttatja GÁLDI eszébe, és valóban, a jambusok és a ciklikus anapaestusok menetét szinte mi sem zavarja. Talán csak a harmadik verssor, amely az alkaioisi strófa negyedik sora: „Lábainál a hatalmasabbnak” ~ - - / ~ - - / ~ - - / ~ - -

Ide sorolhatjuk a *Rákos nimfájához* című költeményt is, amelyben a „tisztá tathatatlanul hullámszik elő a vers legszebb, csattanó részén, a végén” (SZAUDER József).¹⁶ Míg GOETHE a fenséges példát jelentette, KAZINCZY a szerényebb, hazai magyar nyelvű próbálkozást, a magyar nyelvi valóságot.¹⁷

*A helység kalapácsa*¹⁸ már szabadvers a javából. A korszerűtlenné vált és tönkre silányított eposzi hexametert gúnyolja benne PETŐFI (nyelvilag és verselésileg),¹⁹ a kortársi irodalomnak szinte „így írtok ti”-jét adva benne.

15. A 13. sz. jegyzetben i. m. és GÁLDI László: *Ismerjük meg a versformákat!* Bp. 1961. 175–176.

16. SZAUDER József: *Kölcsey Ferenc*. Bp. 1955. 43.

17. KAZINCZY Ferenc PROMETHEUS-fordítása először a *Poetai berek* c. kötetében jelent meg, és az 1810-es esztendőik magyar neoklasszicista tendenciáit képviseli.

18. Vö. 4. sz. jegyzet.

19. GÁLDI: *Vers és nyelv* . . . 587–589. VAJDA András: *Petőfi verselésének néhány funkcionális vonása*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVII (1973) 55–56.

Az *őrült* is szabad vers, rapszódia volta is ezt támasztja alá. De nem jambusvers (*A helység kalapácsa* sem volt az, hexameter-töredékek jócskán fordultak ott elő!), lényegesen gyorsabb ritmusú, a gondolatok cikázása a verssorok szabályos időmértékét is szétzilálja:

— — — Mit háborgattok	— — / — — / — /
Takarodjatok innen!	~ — / ~ — / — /
Nagy munkába' vagyok. Sietek	— — / — ~ / — ~ — /
Ostort fonok, lángostort,	
napsugarakból;	— — / ~ — / — — / — — / ~ — / — /

Mindezek messzeható kísérletek. Ezek mellett 1847-ben — éppen a politikai jambusvers kialakításának a korszakában — PETŐFINEK sikerül gondolati lírája számára a jambikus szabadvers megfelelő formáját is megvalósítani, amely tulajdonképpen tiszta jambus-vers, tehát a KÖLCSEY-példához való visszatérésre utal, és KÖLCSEYN keresztül visszafelé igazolja KAZINCZYNak merésznek tetsző kísérleteit. Az 1847. márciusából való *Világosságot* 82 sora majdnem végig jambusi (jóval kisebb részben spondaeusi, illetve egy-két ciklikus anapaestus található ebben a versben), a jambusi ritmizálás mellett azonban a magyaros verselésű ütemezés is megengedhető.

Ilyen előzmények után kerül sor a *Széphalmon* jambikus szabadversére. A sorok szótagszáma 4 és 11 között váltakozik, és ez önmagában változatlansá teszi ezt a költeményt. A különböző sorok váltakozása az érzelmi hullámzást is jól festi. A sorok elosztása egyenletesnek mondható, a jambusok lüktetése a drámai monológ jelleget fokozza. Hadd utaljunk arra, hogy a soroknak több mint a fele 8—9—10 szótagos, és ez is a drámai jambushoz közelíti a verset. A 4 szótagos sorok (összesen 6) rövidségük miatt ugranak ki, ott valami lezárul, vagy új gondolat indul, és ezek a sorok is egyenletesen oszlanak el. Igen kevés olyan verssort találunk, amely tiszta jambusból állna, nem egyszer spondaeusszal indítja költőnk a sort. Arra azonban ügyel, hogy a sorok lezárásakor meglegyenek a jambusok. Ennyi kötöttséget még vállal a költő csapongó hangulata. Bizonyára tudatos a versforma megválasztása, a hangsúlyos verselésű, népies-kedélyes hangvételi versek (*Az erdőnek madara van, Tompa Mihálynál, Alkony, Panyó Panni, Meleg dél van, Jó ideje lement a nap*) koszorújában ez a rapszódia versformájával és a versforma látszólagos szabálytalanságával, továbbá a látszólagos szabálytalanságokat tükröző kedélyhullámmal tűnik ki. Alkalmas arra, hogy ódai, elégikus és szarkasztikus hangvétel hordozója legyen; hogy a költő hirtelen hangulatváltozásait kifejezze. Amit a kísérletező KAZINCZY, az újra törekvő KÖLCSEY még egynemű (általában emelkedettebb, elragadtatótabb, sőt, klasszicizáltabb) hangulat érzékeltetésére próbált kidolgozni, azt a fajta versnemet PETŐFI a felindult lelkiállapot fel-feltámadó viharaihoz szoktatta, megtartva a gondolatiság emelkedettségét. Megtisztította az epikus mondanivaló számára is, így előlegezve *Az apostol* cselekményes líraiságát. Mert mindeneelőtt lírai jellegű ez a versnem, az érzelem kötetlenül áradó megszólaltatásának tere, az izgatott kedély lírává sűrűsödésének remek alkalmá. Tulajdonképpen kötetlensége ellenére is koncentrált, tömör

kifejezésmódot igényel, mértéktartást, biztos egyensúlyérzéklet. A különböző szótagszámú sorok csapongását a jambusok fegyelmezik, de azért a rapszódia-jellegesen nem változtatnak. A jambusok az esztendő egyéb politikai-gondolati költeményeit idézik. A *Széphalmon* versformája a maga kötetlenségében jó kifejezője a töprengésnek, a merengésnek, a fölháborodásnak. PETŐFI éppen ezért ügyel jambusaira, pl. kihasználja a kor ingadozását a *sűrű, sűrű, sűrű* szó használatában. Minthogy itt a *sűrűn* szükséges a jambusi sorhoz, ezt írja le. Ugyanígy *Az Apostolban* változtatja a *gyűrű* megfelelő alakjait. A jambusi sor alkotásában nem merev, nem tesz engedményt a kifejezés rovására. A 14–15. sor például még az első közlésben így állt:

„Melyben Kazinczy
Élt s kilehelte tiszta lelkét.”

Végső formájában így alakult ez a két sor:

„Melyben Kazinczy Ferenc
Élt s kilehelte tiszta lelkét.”

A jambusi zárlat anapaestusszá oldódott, de a teljes név inkább ad magasztos kicsengést a sornak, inkább fejezi ki a tiszteletet a széphalmi mester iránt.

A 77 soros költemény igyekszik elkerülni a jambusok egyhangúságát. A költő többféleképpen ritmizálható verssorokkal is biztosítja a változatosságot. Feltehetőleg PETŐFI leleménye az adonisi sorfajtat a ditrochaeusszal (vagy a második epitritusszal) párosító sor, amelynek metszete az ötödik szótag után van:

Égbekiáltó némasága	—	~	/	—	—	/	/	—	~	~	/	
Élt s kilehelte tiszta lelkét	—	~	/	—	~	/	/	—	~	~	—	/
Elvadulának a gyümölcsfák	—	~	/	—	~	/	/	—	~	~	—	/

Másutt ütemelőzőre és daktilusi, másképp ütemezve anapaestusi sorra bukkanunk:

A nemzetiségnek ügyét: ~ / —~ / —~ / — /
Vagy: ~— / ~— / ~— /

Egy helyen pedig choriambusi sort lelünk:

A keserűség poharából: —~— / —~— / — /

Más ritmizálás szerint ütemelőző és két ionicus a minore:

A keserűség poharából: ~ / ~— / ~— /

Számokban kifejezve: a 77 soros költeményből 72 sort szinte fenntartás nélkül nevezhetünk jambusinak, mindössze 5 sor más mértékű. Viszont a jambusi sorok ritkán állnak csak jambusból, nem simává csiszoltan gördülnek tehát előre, hanem szinte úgy — majdnem tagolatlanságukban —, ahogy a keserves élmény papírra kényszerítette őket.

A *Széphalmon* lényegében véve tehát jambusvers, *Az apostol* előkészítője, inkább, mint a hasonlóan szabadvers *Homér és Osszián*, amely anapaes-tusaival pergőbb, élénkebb sorokban rajzolja elénk két költő, két egymással ellentétes kedélyállapot világát. A *Széphalmon* költőjének alap-magatartása: a felháborodás; amely a pusztuló kert rajzolásakor átcsap az elégiába, KAZINCZY Ferenc méltatásakor az ódába, a vers befejezésében a szarkasztikus hangvételbe.

A hangulatilag csapongó vers szókincese különféle nyelvi rétegekből tevődik össze; PETŐFI szavai hol a múltból származnak, hol a költő nyelvalkotó zsenijének köszönhetik létüket:

Köznyelvi eredetűek: piszkos, nyávogó, kamra, ronda, lom, dolgozik, fizet, fázott, éhezett, köszönet . . .

Szaknyelvi eredetű: haszonbér . . .

Irodalmias: szívetszaggatólag, mosolyg, szellem, nyugodalom, sírhalom . . .

Az összetett szavak expresszivitását újólag hangsúlyozzuk. A nemzetelőtagú szavak alkalmi összetételek, de éppen egyszerűségük miatt rendkívül hatásosak. S mert két ízben is ugyanaz az előtag, így a *nemzet* az érdekeltek figyelmét is jobban fölhívja magára. Emellett ki kell emelnünk, hogy a különféle nyelvi rétegből származó szavak ellenpontozva erősítik egymást. A szólás-jellegű mondat: „egy hajtásra hosszút iszik” a biblikus „keserűség pohara” kifejezéssel lesz láttatóbb, érzékletesebb. A kontraszthatást szolgálja, hogy a magasztos hangvételű mondatra (Azon szobában, Melyben Kazinczy Ferenc élt s kilehelte tiszta lelkét) szinte rácsap a köznyelvi, majdnem prózai mondat (Most piszkos nyávogó porontyok Hentergenek).

A költő mértéktartóan használja az elbeszélő múltú igealakot (elvadulának, állíttatá, szivá, tartá, vala), tudatosan adva fennkölt színezetet azoknak a mondatoknak, amelyek valamilyen módon KAZINCZY Ferencsel közvetlen kapcsolatban vannak. A szarkasztikus és illúziót romboló mondatok igéi, amennyiben múlt idejűek: *-t, -tt* jelűek.

PETŐFI e versének előzménye a VILÁGOSSÁGOT. Ami ott töprengés, hamleti kérdésfeltevés, itt felháborodás, gúny. Folytatója a *Készülj, hazám!*, amely heinei gúnyal²⁰ fordul a tétovázó—következetlen hazához; az *Ausztria*, amely továbbemeli a *Széphalmon* fölháborodását, és a munkácsi börtön emlegetésével 1847 júliusának élményvilágára utal vissza, és betetőzése *Az apostol*, amelynek hőse éppen úgy szenved családjá nyomorától, mint ahogy — KÖLCSEY emlékbeszédéből tudjuk — KAZINCZY szenvedett.

PETŐFI szabadverse nem csupán kísérlet, hanem sikeres megvalósulás is. A német példáktól ihletett KAZINCZY és KÖLCSEY rímtelen-kötetlen jambusverse után megteremtette a saját hangú rímtelen-kötetlen jambusverset, amely megfelelőnek bizonyult arra is, hogy a legsúlyosabb gondolatokat hordozza. Ezért is izgalmas számunkra a *Széphalmon* című költemény.

20. A PETŐFI-versek „humorának” jellegéről nagyon meggondolkodtatón: MARTINKÓ András: *Petőfi a humor és satíra közt (A humoros lángelme öncsapdája)*. = *Irodalomtörténeti Közlemények* LXXXVII (1973) 20—33.

ШАНДОР ПЕТЕФИ И ПРОШЛОЕ ВЕНГЕРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
(К ИСТОЛКОВАНИЮ ЕГО СТИХОТВОРЕНИЯ „НА СЕПХАЛМЕ“
[SZÉPHALMON])

И. ФРИД

В венгерском литературоведении нет ещё ответа на ряд вопросов относительно поэзии, мировоззрения Шандора ПЕТЕФИ. Таким образом невыяснена позиция ПЕТЕФИ в отношении „истории литературы“; ещё никто не принялся истолковать позицию Петёфи, касающуюся отдельных явлений, писателей прошлого венгерской литературы, которые рассыпано появляются в его стихотворениях и прозаических произведениях. Всё-таки его творческий метод, жанры органически связывают его (не только с непосредственными литературными предпосылками), а (также) с прошлым литературы.

В своей статье автор попытается выяснить делать этого же круга вопросов. Он изучает, какую роль мог играть поэт, теоретик венгерского неоклассицизма, Ференц Казинци в поэзии Шандора Петёфи. Автор устанавливает, что Петёфи уважает Казинци (о котором он писал своё стихотворение „На Сепхалме“ [Széphalmon] в первую очередь не как поэта, а как патриота, который проводил семь лет в тюрьме из-за своего якобинского-просвещённого убеждения и когда он был освобождён, он пожертвовал жизнью и имуществом за развитие венгерской литературы. Другим, до сих пор оставленным без внимания фактом является проблема стихосложения. Казинци пересадил на венгерскую почву ямбическое свободное стихотворение посредством своих переводов их Пиндара и Гёте. Инициатива Казинци достиглась к Петёфи вероятно посредством попыток подобного характера Ференца Кельчеи. Петёфи писал стихотворение и о Кельчеи, и он уважал в нём тоже патриота. Однако в истории венгерского стихосложения в будущем заслуживает больше внимания линия Казинци—Кельчеи—Петёфи.

